

Листи Івана Багряного засвідчують, що основою його творчості (незалежно від її жанрового вияву чи від місця проживання автора) завжди залишалась українська літературна мова. Вони допомагають глибше уявити світогляд, мовну особистість письменника і визначити його місце в історії літературної мови.

Алла Агафонова

**ПТАШКОЮ ЗЛЕТІВ БИ ДОДОМУ,
ТА КРИЛ НЕ МАЮ
(МОВА ЕПІСТОЛЯРІЮ АНАТОЛІЯ
ДОБРЯНСЬКОГО)**

У сучасній українській лінгвістиці домінує антропоцентричний підхід, у межах якого наукові об'єкти вивчають передусім крізь призму особистості. Людина є своєрідним центром відліку в процесі аналізу різноманітних мовних явищ. Вивчення вияву антропозорієнтованих категорійних величин саме в епістолярному дискурсі змінюють стандартний, загальноприйнятий ракурс дослідження – адже листи не обтяжені функціями, що притаманні жанрам художньої та публіцистичної літератури. Саме в епістолярії автор постає перед реципієнтом самим собою, репрезентує свою особистість не завуальовано, а відверто, щиро. Невимушеність, вільне оперування мовними засобами індивідуалізує мову автора епістолярного тексту.

Як слушно зауважує С. Шабат-Савка, 'епістолярний дискурс дає змогу дослідникові глибше пізнати не тільки мовостиль, індивідуально-авторський почерк, а й національну історію, ту історичну добу, в якій жив і працював автор, ознайомитися з його емоційно-почуттєвим станом, прагненнями, бажаннями, а отже – з інтенціями, які слугували імпульсом для написання листів. Це глибоко особистісний тип мовленнєвої діяльності, що репрезентує суб'єктивний пласт індивідуальних одкровень адресанта' (Шабат-Савка С. Вербалізація комунікативних інтенцій в епістолярному дискурсі Ольги Кобилянської //

Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича. Збірник наукових праць. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т., 2013. – Вип. 697 – 699 : Слов'янська філологія. – С. 358).

У листах виразно вербалізується емоційно-чуттєва сфера мовної особистості. Мовне оформлення емоцій, почуттів та відчуттів є складним та багатоаспектним явищем, адже коло людських емоційно-чуттєвих виявів безмежне, і для їх передачі існує ціла система мовних засобів – фонетичних, лексико-граматичних, стилістичних.

Анатолій Добрянський – літературознавець, культуролог, невтомний працівник освітньої ниви, почесний громадянин міста Чернівців, людина енциклопедичних знань, залишив яскравий слід в історії культурно-мистецького життя Буковини ХХ – початку ХХІ століття. Його листи до матері, вміщені в однойменному виданні, що упорядкувала Елеонора Соловей (Добрянський Анатолій. Листи до матері. – Чернівці, 2014; далі Листи), розкривають багатогранність емоційно-чуттєвого простору особистості вченого. Епістолярій А. Добрянського охоплює значний період життя автора – від вступу його в університет до переїзду матері Фаїни Василівни до сина в Чернівці (1952 – 1968 рр.). Елеонора Соловей у передмові до видання зазначає, що листування А. Добрянського з матір'ю – це 'правдива повість про довірливі й душевні стосунки матері й сина, і водночас своєрідна хроніка студентського життя, прецікаві відомості про місто, університет, армійські літні збори, редакцію обласної газети, літературні об'єднання, про подорожі, плани та сподівання' (Листи. – С. 6).

Нестримний сум, тугу за домівкою, тривогу за мамине здоров'я у листах періоду першого року навчання в університеті юнак виражає цілим комплексом мовних засобів: оцінними лексемами, фразеологічними одиницями, стилістичними прийомами порівняння, побудовою синтаксичних одиниць, інтонаційним оформленням: *Одержав від тебе листа й так ніби дома побував, і повеселішав зразу. За тобою і за домом я заскучав страшенно, здається, на крилах злетів би в Романківці* (Листи, 20.IX.1952); *Здрастуй, мамо! Чому ти нічого не пишеш? Мені аж страшно робиться, що нічого не*

знаю про тебе. *Може, яке нещастя прийшло до нас в дім? Втішаюсь однією думкою, що, може, твої листи до мене не доходять* (Листи, 1. XI. 1952). Відчуття суму виразно передають порівняльні структури, зокрема так званий образний «орудний порівняння» як елемент складносурядного протиставного речення, наприклад: *Мамусю, рідна моя, якби ти знала, як мені тяжко зараз! Пташкою злетів би додому, та крил не маю* (Листи, 1. XI. 1952).

Хлопцеві дуже не вистачало спілкування з матір'ю, яка була його щирою порадицею та підтримкою: *Заготував зараз оцих два великих аркуші чистого паперу і постараюсь написати про все, що в голову налізе* (14.12.1956 р.); *Хотілося б писати й писати, та поки що обмежусь цим, бо «остання догорає моя свічка лойова», як писав Руданський* (Листи, 27. XI. 1952).

Почуття глибокої синівської любові відтворено системою обрамлювальних етикетних формул – привітання та прощання. Це і пестливі форми звертання, й емоційно-експресивні прикметники та прислівники, різного роду повтори, окличне оформлення вітальних та прощальних конструкцій: *Здрастуй, мамусю!*; *Здрастуй, люба мамо!*; *Здрастуй, дороженька мамо!*; *Здрастуй, рідненька мамусю!* *Бувай здорова!* *Міцно-міцно цілую;* *Цілую міцно-міцно й безліч раз;* *Цілую безліч разів* (Листи, 27. XI. 1952).

Про те, яким нелегким було студентське життя, хлопець розповідає, використовуючи влучні народнорозмовні фразеологічні вирази, метафоричні конструкції, повтори: *По старослов'янській мові ми закінчили вчити кирилицьку й глаголицьку азбуку і зараз читаємо старовинні тексти. Вірно ти казала, що «юси» і «ерчики» в гріб загонять* (Листи, 20. IX. 1952); *Тут такий порядок – не буде всіх конспектів, значить заліку не приймуть, а я не хочу, щоб з самого початку їхати на такому ненадійному «коні»* (Листи, 27. XI. 1952); *Роботи дуже багато, особливо писанина набридає: пиши й пиши безкінечні конспекти* (Листи, 20. IX. 1952).

В епістолярії А. Добрянського фіксуємо конструкції оцінки власних дій та станів, що засвідчує самокритичність автора, його прагнення до самовдосконалення. Так, іронічним відтінком позначена конструкція самооцінки в листі з санаторію на

Київщині. Юнак, який не звик до розкоші відпочинку, бо завжди невтомно працював, так починає листа: *Дозвольте передати Вам мій ледарський курортний привіт і побажати успіхів у роботі. Це досить цікаво: звикнути до систематичної праці і опинитися раптом на положенні нероб. Я співчуваю тим Агам Шукам, які по три місяці бувають на курортах. Справді, тут збожеволіти можна* робочій людині за три місяці (Листи, 1. IX.1956). Супровідний підпис до фото, яке А. Добрянський надсилає матері, також позначений самооцінкою з дещо іронічним відтінком: *Посилаю любительське фото. Погане, але я і в дійсності не красень* (Листи, 24.XI. 1955). Критично ставиться хлопець і до власних емоційних станів, спричинених різними життєвими обставинами. У конструкціях такого типу широко вживані слова з переносним значенням у структурі складного речення, стилістичні прийоми антонімії та синонімії, підсилювальні частки: *Холодно жити на світі, коли радість і щастя – рідкий гість у твоєму домі, коли не задумуючись отдаєш людям тепло свого серця, а у відповідь не одержуєш нічого. Аж самому страшно: яким я став песимістом, до чого це все дійде* (Листи, 14.XII. 1956). У таких самокритичних конструкціях розкрито життєві пріоритети юнака, його морально-етичні цінності: *Непрактичний я страшно. Уже безліч цікавих книжок пропустив, які варто було б мати у своїй бібліотеці; втратив чомусь інтерес до всього, сиджу в гуртожитку як ведмідь в берлозі – ні в кіно не ходжу, ні в театр* (Листи, 5. IV. 1957).

Виражаючи різноманітні емоційно-почуттєві переживання, А. Добрянський послуговується й арсеналом просторічних розмовних засобів, які, як відомо, вдало взаємодіють із літературними мовними структурами, доповнюють і поширюють експресивні засоби епістолярного стилю. Такі слова та звороти, що загалом нехарактерні для мови автора, ніби «вириваються» в моменти емоційних станів: *Мені було дуже обідно, коли прочитав твою розмову з Майданюком* (27. XI. 1952 р.); *Я в ці дні в лікарню не ходив: ну їй к бісовій матері. Од їхніх ліків тільки голова ще дужче болить, та, в додачу, щоденно доводиться на трамваї тратити карбованців 2, бо до психлікарні більше як п'ять кілометрів*

(Листи, 8. III. 1953); *А погані умови ось в якому відношенні: по-перше, в гуртожитку хлопцям дали найгірші кімнати, в яких холодно, як у псарнях* (Листи, 27. XI. 1952); *Стипендія ще не скоро, грошей ні коп'я ні в кого, так наше студентство в парк лізло, аж паркани тріщали* (Листи, 24. V. 1953). Уживання розмовних лексем стилістично мотивоване і сприяє відтворенню живомовних структур у художніх текстах, адже народнорозмовні слова і стійкі словосполучення, на думку Д. Баранника, – це ‘безбережне море, в якому віддзеркалюються особливості мовної свідомості людей певної історичної доби, їхнє образне мислення, формується лексика, яка без них була б позбавлена важливих характеристично-змістових та художньо-образних складників’ (Баранник Д. Х. Народнорозмовний складник лексичної та фразеологічної систем національної мови // Мовознавство. – 2008. – № 4–5. – С. 31).

У листах-одкровеннях до матері А. Добрянський послуговується багатим фразеологічним арсеналом, використовує влучні народні вислови для опису емоційно-відчуттєвих станів у різноманітних життєвих ситуаціях: *Але, як завжди, хороших людей чомусь доля закидає за тридев'ять земель, а паскудь усяка щоденно тобі очі мозолить* (Листи, 10. VI. 1957); *В редакції, каже [Демочко], зібралось половина росіян, а половина євреїв, вони зігріли собі місця, псують повітря і довели газету до того, що навіть її українська назва звучить іронічно* (Листи, 16. 08. 1957); *Насамперед – у мене нічого хорошого немає, а поганого – хоч відбавляй, та нікому* (Листи, 14. 12. 1956).

Юнак щирими листами засвідчує свою безмежну довіру до матері, синівську повагу: питає поради, ділиться планами на майбутнє, довіряє свої перші поетичні спроби – він бачить в особі матері надійну підтримку, порадника, справжнього друга. У листах автор виражає дуже особисті почуття та переживання, послуговуючись засобами інтимізації мовлення сина з найріднішою на світі людиною: сердечними звертаннями, питальними конструкціями: *Мамо, рідна моя, хіба про все розкажеш у листі, та й не варто – у кого тих неприсмностей немає? Ніколи ще мені не було так важко, як зараз. Ні в чому не щастить, нічого не клеїться. Опустився*

так, що й самому себе часом соромно (Листи, 14. 12. 1956). До таких інтимізуючих засобів зараховуємо і вставне слово **віриш**, яке допомагає авторові максимального наблизити епістолярне спілкування до усних діалогічних умов, переконатися в підтримці матері: **Віриш**, мамо, за цим листом я побачив людину, живу людину – сина, чоловіка, батька – що заплуталась у постійних труднощах і невдачах, шукає свого пристанища в житті, болісно шукає і поки що не може знайти. З якою гіркою іронією пише він про те, що став «справжнім пролетарем». Чудак, цим гордиться треба, шкода, що раніше не наважився на це (Листи, 8. VIII. 1959); Соромно, що я уже працюю, заробляю непогано, а тобі доводиться висилати гроші. Але, **віриш**, нікуди не трачу – не пиячу дуже, не скупуюю усяких книг, дуже рідко ходжу в кіно, – а однак не вистачає (Листи, 30. 11. 1957); Виключили його [Михайла Бабія] і з університету, і з комсомолу. **Віриш**, я анітрохи не співчуваю. Для людей, хворих зазнайством, корисна і навіть необхідна така «встряска» в житті (Листи, 18. VI. 1959).

У листах до матері спостерігаємо становлення Анатолія Добрянського як культуролога: з юних років любив театр, кіномистецтво, знався на оперному та естрадному мистецтві, любив симфонічну музику та балет. Будучи палким театралом, хлопець ділиться з мамою враженнями від переглянутих вистав та кінофільмів. Мабуть, і Фаїна Василівна цікавилася мистецьким життям, оскільки у листах син часто коротко переповідає сюжети, надсилає тексти пісень. В одному з листів автор зізнається матері: *Зараз слухаю естрадний концерт і забуваю навіть про те, що завтра латинська мова, мовознавство, теорія літератури, російська мова... і ціла купа різних справ* (Листи, 30.XI.1952). Юнак дуже переймався, коли не було можливості відвідувати мистецькі заклади: *Повір, мамо, що я в цьому місяці ще ні разу не був ні в театрі, ні в кіно. Відстав, як барсук, що в норі сидить* (Листи, 24. XI. 1955). Іноді юнак торкається теми мистецтва і наче забуває про всі інші життєві реалії – про нестерпні побутові умови, недоїдання, завантаженість навчанням. Автор листів використовує широку палітру мовних засобів для відтворення вражень від переглянутого, для передавання

оцінних характеристик героїв творів чи їх виконавців: *Недавно дивився концерт циганського ансамблю. Щоб ти знала, мамо, як мені сподобався він! Співали чудові пісні: «Тишь вечерняя» і «Парень в красной рубашонке» з кінофільма «Живой труп», «Скажи, бродяга» і «Колхозную» з кіно «Последний табор», пісні із спектаклів циганського театру «Ромен»: «Преодолина», «Шансонетка», «Моя гитара», «Тройка», «Старый цыган». Заслужена артистка РРФСР Клавдія Каталінська виконувала циганські романси класиків рос. музики: Чайковського, Рубінштейна, Танєєва. Артистки Ольга Деметр-Чарська, Маша Червонна, Ляля Чорна співали стар[ов]инні циганські романси та вальси. Я тобі перепишу один тільки з цих вальсів і ти сама переконаєшся, що вони дійсно хороші. А як танцює циганія! Всі грають на гітарах, всі красиві, молоді, правда, було й четверо стариків. На всіх атласні, чи шовкові, костюми, бо дуже блищать. На плечах величезні циганські хустки. Ну, ти, мабуть, сама уявляєш, яке це все красиве на сцені. Оце і все, що було хорошого за останній час, що, ніби свіжа вода, збризнуло міщанську затхлість цього «турецького» містечка (Листи, 30.XI.1952).* Саме в таких описах простежуємо перші спроби юнака як культурно-мистецького критика. Це була об'єктивна глядацька оцінка, яка надалі стане професійною, переросте у сенс життя майбутнього культуролога. Різноманітність емоційних відчуттів від переглянутих постановок представлена порівняннями, у тому числі й зіставно-протиставними у поєднанні з оцінними прикметниками: *В драмтеатрі дивився «Собор паризької Богоматері», «Честь замолоду», «Свадьбу з приданим», «Горе від розуму». Завтра йде «Калиновий гай» і «Вій, вітерець». Якщо буде час, піду дивитись. Майже всі головні ролі виконує Величко. Так він статний, високий, красивий, а от грає зовсім без почуття, просто як дерев'яний. Чацький – це не людина, а вогонь, а у Величка він виходить, як лялька на мотузочках (Листи, 20.IX.1952).* Непозитивні враження від перегляду кінофільму передано фразеологізмом *ні риба ні м'ясо*: *Дивився фінську кінокартину «Песни скитальца». Музика хороша, виконавці хороші, а сюжет «ні риба, ні м'ясо» (Листи, 20.IX.1952).*

Листи до матері Анатолія Добрянського засвідчують, що коло вербалізації емоційно-чуттєвих переживань в епістолярному тексті репрезентовано досить широким арсеналом лексико-граматичних засобів та стилістичних прийомів: словами з переносним значенням, оцінними словами, розмовно-просторічною лексикою, фразеологізмами у структурі різних типів синтаксичних побудов, вставними компонентами, порівняннями та повторами.